

11. Матвійчук Б. Чинники формування етнічного складу областей Поділля / Б. Матвійчук // Магістр. – 2005. – Вип. 1. – С. 27–30.
12. Миндлин А. Б. Евреи в царствование Екатерины II / А. Б. Миндлин // Параллели № 1 : Русско-еврейской историко-литературный и библиографический альманах. – М. : Дом еврейской книги, 2002. – С. 12–31.
13. Миндлин А. Б. Правительственные комитеты, комиссии по еврейскому вопросу в России в XIX – начале XX века / А. Б. Миндлин // Вопросы истории. – 2000. – № 8. – С. 43–61.
14. Надольська В. В. Національні меншини на Волині (середина XIX – початок XX століття) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.05 «Етнологія» / Надольська В. В. – Луцьк, 1996. – 27 с.
15. О неполагании Жыдов, живущих в Белорусских губерниях и принявших христианский закон, в поголовный оклад. 1776. Октября 17 // Полное собрание законов Российской империи (ПСЗ РИ). Собр. первое. – СПб., 1830. – Т. XX. – № 14522. – С. 436–437.
16. О податях с купечества, мещанств, крестьян и других обывателей губерний Киевской, Черниговской, Новгородско-Сиверской, Харьковской, Могилевской, Полоцкой, Рижской, Ревельской и Выборгской; о сборе пошлин с дел и с продаваемых недвижимых имений в Губерниях Малороссийских и о распространении на эти Губернии права выкупать недвижимая имения ближайшим родственниками, по общим Государственным узаконениям. 1783. Мая 3 // ПСЗ РИ. Собр. первое. – СПб., 1830. – Т. XXI. – № 5724. – С. 907–911.
17. О предоставлении евреям прав гражданства в Екатеринославском наместничестве и Таврической области. 1791. Декабря 23 // ПСЗ РИ. Собр. первое. – СПб., 1830. – Т. XXIII. – № 17006. – С. 287.
18. О принятии под Российскую державу уступленных от Польши провинций; о назначении жителям срока для принятия присяги; о постановлении столбов на новых границах; о сборе в казну всех публичных доходов, и о произведении суда и расправы в настоящих судебных местах по тамошним правам и обычаям. 1772. Августа 16 // ПСЗ РИ. Собр. первое. – СПб., 1830. – Т. XIX. – № 13850. – С. 553–559.
19. О присоединении Польских областей к России. 1793. Марта 27 // ПСЗ РИ. Собр. первое. – СПб., 1830. – Т. XXIII. – № 17108. – С. 410–411.
20. О разных распоряжениях касательно устройства Минской губернии. 1795. Мая 3. // ПСЗ РИ. Собр. первое. – СПб., 1830. – Т. XXIII. – № 17327. – С. 694–695.
21. О сборе двойной подати с евреев, записывающихся в купечество и мещанство. 1797. Июня 23 // ПСЗ РИ. Собр. первое. – СПб., 1830. – Т. XXIV. – № 18015. – С. 694–695.
22. О сборе с всех городских жителей Полоцкой и Могилевской губернии без различия их рода и закона, положенной указом 3 июля 1779 года за винную сидку податей. 1781. Ноября 9 // ПСЗ РИ. Собр. первое. – СПб., 1830. – Т. XXI. – № 14892. – С. 302.
23. О сборе с евреев, записавшихся по городам в мещанство и купечество, установленных податей вдвое в против положенных с мещан и купцов христианского закона разных исповеданий. 1795. Июня 23 // ПСЗ РИ. Собр. первое. – СПб., 1830. – Т. XXIII. – № 17224. – С. 532.
24. О устройстве евреев. Высочайше утвержденное положение. 1804. Декабря 9 // ПСЗ РИ. Собр. первое. – СПб., 1830. – Т. XVIII. – № 21547. – С. 731–737.
25. О учреждении Волынской и Подольской губернии первой из 13, а последней из 12 уездов. 1795. Июля 5 // ПСЗ РИ. Собр. первое. – СПб., 1830. – Т. XXIII. – № 17352. – С. 727–728.
26. Об ограждении прав евреев в России, касательно их подсудности, торговли и промышленности. 1786. Мая 7 // ПСЗ РИ. Собр. первое. – СПб., 1830. – Т. XXII. – № 16391. – С. 595–599.
27. Об открытии Волынского наместничества в городе Житомир. 1796. Сентября 22 // ПСЗ РИ. Собр. первое. – СПб., 1830. – Т. XXIII. – № 17512. – С. 940.
28. Переписи населения России. Исторические материалы подворных переписей и ревизий населения России / отв. ред. Л. Г. Бескровный. – М. : Ин-т истории СССР, 1972. – Вып. 11. – 281 с.
29. Слободянюк П. Я. Єврейські общини Правобережної України / П. Я. Слободянюк. – Хмельницький : [б. в.], 2005. – 409 с.
30. Энциклопедический словарь. В 40 т. Т. 26 / изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Эфрон. – СПб., 1897. – 962 с.

УДК 94(47) «1905/1922»: 930.1

Олена Бундак

Всеросійський селянський союз у роботах західних зарубіжних істориків

У статті проаналізовано погляди західних зарубіжних істориків на природу Всеросійського селянського союзу в контексті революційних подій 1905–1922 рр. Основну увагу зосереджено на аналізі наукового доробку

одного з засновників західного селянствознавства академіка Теодора Шаніна та відомого американського історика та радянолога Річарда Пайпса.

Ключові слова: Всеросійський селянський союз, селянська проблематика, революція, історіографія, селянські виступи, «бунтуючі села».

Бундак Е. Всероссийский крестьянский союз в работах западных зарубежных историков. В статтю проаналізовані погляди західних зарубіжних істориків на природу Всеросійського селянського союзу в контексті революційних подій 1905–1922 гг. Основне уваження зосереджено на аналізі наукового насліддя одного з основоположників західного селянствознавства академіка Теодора Шаніна та відомого американського історика та радянолога Річарда Пайпса.

Ключевые слова: Всероссийский крестьянский союз, крестьянская проблематика, революция, историография, крестьянские выступления, «бунтующие деревни».

Bundak O. Foreign Western Historians About All-Russian Peasant Union. This paper analyses the views of foreign historians on All-Russian Peasant Union in the context of revolutionary activity (1905 – 1922). The main focus is given to the analysis of two research works: of academician Teodor Shanin who is one of the founders of Western Peasant Study, and famous American historian Richard Pipes who devoted his works to examine Soviet times.

Keywords: All-Russian Peasant Union, peasant perspective, revolution, historiography, peasant uprisings, «rebellious village».

Постановка наукової проблеми та її значення. На початку ХХ ст. царська Росія стала центром суперечностей, що загострилися внаслідок прискореної модернізації і трансформації традиційного суспільства. Процеси капіталізації, які відбувалися у світі, не могли оминати саме селянство. Царське законодавство, незважаючи на низку заходів, не могло утримати населення від змін, що відбувалися на селі. Воно лише закріпило статус селян і перетворило громаду в підвалину ідеології та політичної системи царизму разом із самим самодержавством. Логічними процесами відродження вільної свідомості мужика-господаря стали масові заворушення, революційні виступи початку ХХ ст. Вони були зумовлені прагненням вільних селян отримати у власність землю (на правах володіння або користування). Саме в руслі вирішення аграрного питання і спостерігається поступова політизація свідомості українського селянства, яка частково репрезентувалася у створенні та участі останніх у різних рухах, страйках та організаціях. Однією із найбільш масових політичних організацій селянства на початку ХХ ст. став Всеросійський селянський союз.

Слід відзначити, що питання стосовно історії селянства на початку ХХ ст. та революційних подій, громадянської війни, реформ Вітте, оцінок столипінських реформ у царській Росії вивчали зарубіжні історики. Проте загалом у роботах західних зарубіжних істориків діяльності Всеросійського селянського союзу (далі – ВСС) не було приділено належної уваги. Серед авторів–представників «далекого зарубіжжя», котрі безпосередньо торкаються проблематики ВСС, слід назвати Річарда Пайпса та Теодора Шаніна.

Не претендуючи на повний історіографічний аналіз, у цій науковій розвідці ми ставимо за мету окреслити бачення західної зарубіжної історіографії, зокрема Т. Шаніна та Р. Пайпса, щодо природи та сутності ВСС.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Професор Гарвардського університету, американський історик і радянолог Річард Пайпс є автором 22 книг, низки наукових статей та публікацій різнобічного характеру. Проте основна частина його публікацій присвячена історії Росії у різні періоди. Однією з ґрунтовних наукових робіт Р. Пайпса є книга «Російська революція», що складається з трьох частин [1; 2; 3]. Перша частина цієї книги «Російська революція. Агонія старого режиму. 1905–1917» присвячена аналізу суспільно-політичної ситуації в Росії фактично з кінця ХІХ ст. до 1917 р. [1]. Автор висвітлює своє бачення цього історичного періоду, наголошуючи, що в широкому розумінні слова російська революція продовжувалася упродовж століття і відлік розпочинає із хвилі студентських заворушень, які прокотилися царською Росією в лютому 1899 р. [1, с. 5]. Незважаючи на швидке врегулювання ситуації, ці події, на думку науковця, слугували початком руху протесту проти російського самодержавства, що не припинилося до початку революції 1905–1907 рр. Характеризуючи революційні події, учений наголошує, що «Перша російська революція була також урешті-решт зупинена ціною великих політичних поступок, які фатально послабили російську монархію» [1, с. 5].

Наукові погляди Р. Пайпса неоднозначно оцінені в історіографії загалом. Незважаючи на велику популярність та плеяду наукових послідовників та прихильників, науковця (на Заході) критикують за надто емоційний характер робіт [4]. «Навіть при найбільш науковому підході історії сучасних

революцій не можуть бути вільними від особистісних оцінок, – наголошує Р. Пайпс. – Мені не доводилося читати досліджень по французькій чи російській історії, які би не видавали з усією очевидністю, не дивлячись на всі утвердження авторів у безпристрастності, на чий стороні лежать їх симпатії» [1, с. 5]. Цими словами автор, на нашу думку, відстоює власне бачення та інтерпретацію висвітлюваних подій.

У контексті розгляду окресленої проблематики нас цікавить характеристика подій та процесів, що стосувалися створення та діяльності ВСС. Дослідник лише частково звертається до цієї проблематики. Зокрема, підкреслює визначальну роль створення лібералами найбільш «міцної всеросійської організації – “Союз Союзів”, якому судилося відіграти вирішальну роль у критичний момент революції 1905 року» [1, с. 75]. Р. Пайпс, на нашу думку, ідеалізує значення цієї організації, завданням якої було «донести ліберальні віяння до масових організацій, створених по принципу професійної приналежності... щоб втягнути їх в політичну боротьбу» [1, с. 75].

У дослідженні в кінцевому підсумку звертається увага на Союз Союзів як організацію, що відіграла значну роль в утворенні Селянського союзу. «Урешті-решт він відіграв суттєву роль і в створенні Селянського Союзу» [1, с. 75]. Проте науковець далі не деталізує функціонування та діяльність цих організацій, а робить загальні висновки: «Всі ці організації притримувалися мінімальної програми, що проголошує заміну самодержавства конституційним ладом і гарантію повних громадянських прав населенню. З інших питань, наприклад Установчі збори, спостерігались значні суперечності» [1, с. 75].

Далі до ВСС автор звертається в контексті подій 1917 року. Зокрема, аналізуючи участь і роль різних соціальних верств у революційних перипетіях, звертає увагу на селянство як найбільш чисельний та доволі специфічний прошарок тогочасного суспільства, який по-різному описували дослідники, але який відіграв вирішальну роль у подальшій ліквідації російського самодержавства. Різні політичні сили намагалися привернути селянство на свій бік та залучити до власної організації. «Есери активно займалися організацією селянства. Вони відновили Селянський Союз, що розпався після 1905 року. Союз вітав Тимчасовий уряд і в своїх відозвах закликав селянство до терпіння та витримки» [1, с. 84–85].

«Заклики уряду та Селянського Союзу здійснювали заспокійливу дію: багато селян вирішило, що доцільніше буде отримати права на землю законним шляхом, а не силою... І все ж не можна було очікувати безкінечно на довготерпіння селян: нездатний провести земельну реформу уряд швидко втратив симпатії обшинних селян» [1, с. 118]. Адаже, як далі стверджує науковець, той, кому вдасться привернути селянство до себе, отримає перемогу. І, як покаже подальший перебіг подій, цією політичною силою виявилися більшовики.

Британський історик Т. Шанін, на нашу думку, є одним із найвидатніших представників зарубіжної історичної науки у сфері дослідження селянствознавчої проблематики. Нині він професор соціології Манчестерського університету, один із засновників міждисциплінарного академічного центру соціальних наук «Інтерцентр», один із організаторів, перший ректор і президент Московської Вищої школи соціальних та економічних наук (з 2007 р.), дійсний член Російської академії сільсько-господарських наук. Коло його наукових інтересів складає селянська проблематика, епістемологія, політична теорія, історична соціологія та теорія розвитку, тобто діапазон наукових інтересів багатогранний. Як підкреслюють енциклопедичні видання, «визначальною особливістю його методу є міждисциплінарність, тобто робота на “стиківі” різних наук» [5].

Академіка по праву вважають одним із засновників західного селянствознавства, що значну частину своїх наукових досліджень написав на основі аналізу саме російського селянства: його звичаїв, традицій, менталітету та світосприйняття. Антологію «Крестьяне и крестьянские общества», яку він уклав, багато разів перевидавали, нині вона є базовим підручником з окресленої проблематики. І перша його монографія «Неудобный класс» (1972) присвячена саме російському селянству [6]. Науковці підкреслюють й особливу тематику його багатогранних досліджень – історико-соціологічні проекти Т. Шаніна 1990-х рр., основною метою яких стала «реконструкція долі російського (радянського) селянства» [7]. На їх основі науковець разом із колегами створив нову дослідницьку традицію – рефлексивне селянствознавство.

Майже всі дослідження, що якоюсь мірою стосуються селянствознавчої та революційної тематики початку ХХ ст., в історіографічному та методологічному ракурсах звертаються до теоретичних доробків Т. Шаніна. Адаже жодне фундаментальне наукове дослідження (монографія, дисертація) не може обійтися без того, щоб його автор не з'ясував досягнень попередників із обраної для вивчення теми або дотичних до неї питань. «Тим самим дослідник окреслює сферу відомого, визначаючи власні об'єкт і предмет наукового пошуку, пропонуючи оригінальну методологію, авторську концепцію,

вводячи в науковий обіг раніше невідомі джерела тощо. У такий спосіб, з одного боку, зберігаються історіографічні традиції, а з іншого – модернізується сама наука» [8, с. 5]. Так, своєрідним «рушієм» поступу історичної науки виступає історіографія. «Історіографія – “лакмусовий папірець” фахової сумлінності історика, його компетентності. Вона виявляє те, наскільки дослідник був адекватним не лише “духу епохи”, а й об’єктивно відтворював історичні події» [7, с. 8]. Активне опрацювання наукового доробку Т. Шаніна у сфері дослідження історії селянства та революції в царській Росії на початку ХХ ст. збагачують не лише історичну, а й політологічну, соціологічну та культурологічну світові науки.

Для аналізу участі селян у революційних подіях 1905–1907 рр. науковець використовує різноманітну термінологію, називаючи її – «бунтом», «вольницею» і «пугачовщиною» [9, с. 140–142]. Дослідник акцентує увагу на тому, що першопочатково специфічно селянські акції відкритого непідкорення, боротьби та бунту царський уряд називав не інакше, як «аграрні безпорядки» [9, с. 147]. Сюди належали і посягання на приватні та державні ліси задля заготівлі дерева (порубки) і недозволений випас тварин на пасовищах (потрави). Ці форми боротьби існували завжди, проте на початку століття вони набули демонстративного, масового характеру, що дало підстави владі трактувати їх як бунт. Крайніми формами боротьби були розграбування маєтків, складів, помість, підпали і вбивства поміщиків та їх охорони; незаконне захоплення й обробка землі, селянські страйки, бойкот, колективні відмови сплачувати податки, орендні платежі тощо.

Серед основних вимог селян – «назавжди “викурити” поміщиків і зробити так, щоб дворянські землі були залишені селянам для володіння та обробки» [9, с. 161]. Відповіддю уряду було використання методу «батога і пряника». І, як підкреслює Т. Шанін, Листопадовий з’їзд 1905 р. ВСС засудив урядові репресії та зосередив основну увагу на вимогах негайно передати всі землі селянам, згадуючи загальнонаціональний селянський страйк як крайній метод в боротьбі за землю [9, с. 163].

Окрім земельного питання, надзвичайно гостро стояло питання «важкого становища селянства загалом». Адже чимало районів Росії були ремісничими, тому останнє питання для них було більш важливе, ніж земельне [9, с. 173]. З огляду на це, ВСС і був організацією різнорідного селянства, яке акумулювало не лише ці всі вимоги, а й мало сміливість заявити про них привселюдно. Широка підтримка програми політичних, економічних, соціальних та громадянських перетворень ВСС, які були оприлюднені на першому та другому з’їздах, підтримали і розповсюдили, що, у свою чергу, проявилось у свідомому вступі селян до цієї організації. І незважаючи на заходи царського уряду щодо перешкоджання роботі ВСС (заборони, арешти керівників), «свідомі» селяни, інакше кажучи, грамотні, здатні налагодити своє господарство, політично свідомі й радикальні у своїх вимогах – селянський політичний “стан для себе”, що знаходився в процесі формування», вступали до цієї організації [9, с. 172].

Представники ВСС використовували різні методи боротьби, виправдовуючи свої дії подальшими наслідками – переділом землі, обранням «своїх» у керівні структури, політичної влади в районі [9, с. 176]. У грудні 1905 р. влада заборонила проводити другий черговий губернський з’їзд ВСС. Селяни В’ятської губернії зі зброєю в руках вийшли боронити своє зібрання. І незважаючи на перемогу армії, репресії та арешти, ВСС продовжував активно діяти в губернії, започаткувавши партизанську війну [9, с. 174].

Проте поряд завжди існували й альтернативні, мирні засоби – в присудах ставили вимоги звільнити політв’язнів з тюрми (братів Мазуренків), «прийняли постанову про негайне звільнення із тюрми наших уповноважених. Землеволодарям, що підписалися під цією заявою, ми оголосимо бойкот, присудами постановимо назавжди порвати з ними всілякі відносини» [9, с. 173].

У процесі активізації своєї діяльності селяни застосовували легальні і нелегальні засоби: бойкот чиновників і призначених ними старост, які віддані режиму, їх переобирання, створення Комітетів ВСС, які повинні взяти владу на місцях в свої руки, винесення присудів місцевими та волосними сходами [9, с. 206].

Позитивом у роботі Т. Шаніна є наявність контент-аналізу селянських петицій і наказів, що зберігаються в архівах, де є вимога прямого прогресивного прибуткового податку, ліквідація приватної власності, передачі землі народу Думою [9, с. 220].

Науковець обґрунтовує свою думку про те, що частина селянства мала високий рівень політичної свідомості, але в подальшому вона себе не мислила окремо від чинної самодержавної системи. Селянство розуміло, що виступити і вистояти проти системи самодержавства вони не зможуть, і цього не слід робити. Адже основним було – зменшити насилля і зміцнення політичної організованості. «Від місцевих поміщиків вони зуміли б позбутися за допомогою сили, але держава була

зовсім іншою справою» [9, с. 175]. У підсумку, «більш чи менш усвідомлено, більш чи менш стійно, більшість свідомих селян намагалася виробити ефективну тактику боротьби за владу та за землю на місцях. ... Така селянська політична інтуїція ґрунтувалася на колективному досвіді і досягла своєї кульмінації в утворенні загальнонаціональних організацій російського селянства – ВСС» [9, с. 176].

Високий рівень політичної свідомості певної частини селянства був зумовлений і рівнем розвитку селянської моралі. Чудовим прикладом прикладної політичної етики Т. Шанін називає рішення сходу селян с. Криворожжя, яке вони прийняли після арешту братів Мазуренків. «У ці важкі дні ув'язнення братів Мазуренків не дозволяємо пити горілку взагалі і не дозволяємо її продавати» [9, с. 172].

Підкреслюючи позитивний вплив ВСС на населення, автор ілюструє свою думку прикладом боротьби селян із п'янством під час селянських виступів: «горілчані давки» селянські пікети або пломбували їх, або повністю спалювали, таким чином бажали забезпечити інших від п'яних безпорядків та поліцейських провокацій [9, с. 172].

Дуже важливими революційними подіями 1905–1907 рр. дослідник вважає створення альтернативних центрів авторитетної влади і організацій – політичних партій, профспілок, Ради робітничих депутатів, ВСС і селянських республік [9, с. 293]. Він відзначає певні закономірності утворення та існування «селянських республік», що було зумовлено селянським світоглядом та однаковими умовами життєдіяльності селян в різних регіонах царської Росії та більш-менш однаковим їх завершенням – у результаті під натиском царських військ вони припиняли своє існування. Розглядаючи «Марковську республіку», він аналізує діяльність ВСС в Сумському повіті Харківської губернії, де «в листопаді і першій половині грудня 1905 року вся влада в повіті, в тому числі і м. Суми, фактично перебувала в руках комітетів Селянського Союзу» [9, с. 189].

Монографія Т. Шаніна має обширну джерельну базу. Зокрема, діяльність ВСС він аналізує за матеріалами двох з'їздів крізь призму селянського світогляду. Селяни бачили нове суспільство як країну, де вся земля належала б їм, була поділена між ними по кількості, яку могли обробити, не використовуючи найману робочу силу; продаж землі заборонявся б, а приватна власність на землю була відмінена; здійснювався б контроль за виборами місцевої влади, що володіла широкими повноваженнями; формою державного устрою мала б бути парламентська монархія, де існує рівність усіх перед законом, свобода слова і зібрань, основний принцип – співчуття [9, с. 204]; усі чиновники – виборні посади, а жінки мають право голосу; існувала б амністія, безплатна освіта [9, с. 220].

Ворогами, що заважали реалізувати такі плани, відзначалися чиновники, які шкодили народу, поміщики, куркулі, місцеві чорносотенці; селянський ідеал – відміна смертної кари, всезагальна політична амністія, визнання антиєврейських погромів «ганебними та грішними» [9, с. 205].

Дослідник наголошує, що на з'їздах виникли суперечності щодо реалізації цих цілей, а не їх суті: передача землі, включно із можливістю її частково викуплювати у приватних власників за рахунок державних засобів, меншість відкидала будь-яку оплату. Державу тримати на відстані у питаннях майбутнього управління місцевими справами і землекористуванням [9, с. 206].

Як головні питання, що піднімали на з'їздах селянські делегати, історик відзначає: Союз проти розібрання помість, що було неефективним і проти застосування сили як такої, але як крайній метод боротьби не відкидався; якщо уряд не піде на поступки, то наступний крок – загальний селянський страйк; відкинута варіант збройного повстання; ставлення до царя – його обманюють міністри, «не зачіпати його» [8, с. 208].

Т. Шанін робить висновок, що «кожен селянин на зібраннях знав різницю між істинними бажаннями та реаліями, з якими слід жити» [9, с. 208]. «Вони приймали рішення про політичний виступ, але не були готові прийняти тактику революційної боротьби» [9, с. 211].

Селяни розуміли обмеженість власної політичної організації: намагалися мінімізувати насилля, відкидали ідеї та гасла інших політичних сил. Арешти політичних лідерів ВСС призвели до того, що у Думу прийшли дійсно представники з народу, що об'єдналися в Трудову фракцію і висунули вимоги, які не відрізнялися від вимог ВСС [9, с. 212].

Незламна віра більшості населення – «всезагальне зібрання Росії повинне привести до очевидного висновку про землю і свободу»; селяни вже «більш реалістично оцінювали сили уряду і відносну відданість та стійкість армії» [9, с. 198].

Відзначивши недовготривалість існування, незначну кількість документального підтвердження існування ВСС в багатьох місцях, «значна частина його акцій ніколи не була зафіксована на папері ... як через секретність, так і через неграмотність багатьох його прихильників» [9, с. 192]. Автор зазначає, що територіальна присутність представників на з'їздах дає можливість зробити висновок:

«порівняно небагато представників західних губерній. Це також означало, що організація мала вплив в основному в районах, де переважала передільна община» [9, с. 195].

Розглядаючи причини розгрому ВСС – «цікавий урок в галузі політичної соціології селянства» [9, с. 197], автор вказує, що найважливіша серед них – суворі репресії після листопада 1905 р.; інша – політична, «яка більш за все лежить у взаємозалежності між керівниками ВСС і їх революційними союзниками, і з іншого боку – в характері підтримки, яку їм надавали селяни» [9, с. 197–198].

Окрім того, науковець говорить про самостійність селян у створенні і діяльності ВСС, незважаючи на вплив наявних політичних партій та організацій: «...ні одна партія не мала достатньо ресурсів, щоб впливати на селянство в цілому» [9, с. 256].

Висновки. Проаналізовані наукові дослідження дають можливість зробити висновок, що загалом проблеми історії революцій в царській Росії початку ХХ ст. є предметом активного наукового дослідження за кордоном, проте розгляд діяльності ВСС мінімальний.

Джерела та література

1. Пайпс Р. Русская революция. Кн. 1. Агония старого режима. 1905–1917 / Ричард Пайпс ; пер. с англ. М. Тименчика, С. Струкова. – М. : Захаров, 2005. – 400 с.
2. Пайпс Р. Русская революция. Кн. 2. Большевики в борьбе за власть. 1917–1918 / Ричард Пайпс ; пер. с англ. М. Тименчика, Н. Кигай. – М. : Захаров, 2005. – 583 с.
3. Пайпс Р. Русская революция. Кн. 3. Россия под большевиками. 1918–1924 / Ричард Пайпс ; пер. с англ. М. Тименчика, Н. Кигай. – М. : Захаров, 2005. – 194 с.
4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki/>.
5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/>.
6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sbiblio.com/biblio/persons.aspx?id>.
7. Фирсов Б. М. Слово о Теодоре Шанине (Выступление на церемонии вручения медали) [Электронный ресурс] / Б. М. Фирсов. – Режим доступа : http://polit.ru/article/2008/12/11/firsov_shanin/
8. Корновенко С. В. Аграрна політика білогвардійських урядів А. Денікіна, П. Врангеля на підконтрольних їм українських територіях (1919–1920 рр.): історіографічний процес 1919 – 2000-х рр. / С. В. Корновенко. – Черкаси : Ант, 2008. – 277 с.
9. Шанин Т. Революция как момент истины. Россия 1905–1907 → 1917–1922 гг. : пер. с англ. / Теодор Шанин. – М. : Весь Мир, 1997. – 560 с.

УДК 94:008(477.82):061.2:050(477)«183/191»

Любов Засць

Джерельна база вивчення культурної спадщини Волині громадськими товариствами Правобережної України (остання третина ХІХ – початок ХХ ст.)

У статті проаналізовано джерельну базу дослідження громадськими товариствами Правобережної України в останній третині ХІХ – на початку ХХ ст. історичної та культурної спадщини Волині та висвітлення її на сторінках періодики. Тематично згруповано та критично осмислено опубліковані та архівні матеріали, які дають можливість з'ясувати чимало аспектів пам'яткознавчої та пам'яткоохоронної діяльності громадських товариств Правобережної України волинезнавчого спрямування, що відображалось на сторінках періодики.

Ключові слова: джерельна база, Волинь, громадські товариства, періодика, культурна спадщина.

Заец Л. Источниковедческая база изучения культурного наследия Волыни общественными товариществами Правобережной Украины (последняя треть XIX – начало XX в.). В статье анализируется источниковедческая база вопроса исследования общественными товариществами Правобережной Украины в последней трети XIX – в начале XX ст. исторического и культурного наследия Волыни и освещения его на страницах периодики. Тематически группированы и критически осмыслены печатные и архивные материалы, которые дают возможность уяснить большую часть памятниковедческой и памятниковохранительной деятельности общественных товариществ Правобережной Украины волинезнавчего направления, которое отражалось на страницах периодики.

Ключевые слова:

Zavets L. Source-Based Study of the Volyn Cultural Heritage by the Civil Societies of the Right-Bank Ukraine (the last third of the 19th century - the early 20th century). The article analyzes the source-based issue of Volyn historical and cultural heritage researched by the civil societies of the Right-Bank Ukraine (the last third of the 19th century – the early 20th century), and the report on its results in periodicals. The published and archival materials